

УДК 111.852 : 94(477)

Володимир Личковах**ЕТНОРЕНЕСАНСНА ЕСТЕТИКА МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО:
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ,
НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В МИСТЕЦТВІ**

Розглядаються світоглядні та етнокультурні особливості естетичної думки М. Хвильового як фундатора «етноренесансної естетики» в Україні. Аналізується низка мистецьких ідентифікацій «нової української літератури», запропонованих теоретиком ВАПЛІТЕ під час літературних дискусій 1925–1928 рр., що в сукупності складають феномен «хвильовизму» в історії української естетики радянської доби.

Ключові слова: історія української естетики, етноренесансна естетика, мистецькі ідентифікації, Микола Хвильовий, «хвильовизм».

Volodymyr Lychkovakh**ETHNORENAISSANCE AESTHETICS BY MYKOLA KHVYLYOVYI:
CULTURAL-HISTORICAL, SOCIAL-POLITICAL,
NATIONAL IDENTIFICATIONS IN THE ART**

The article presents the world-outlook and ethnocultural characteristics of the Aesthetical thought of M. Khvylyovyi as the founder of the «ethnorenaisance aesthetics» in Ukraine. The author analyzes the number of the artistic identifications of the «New Ukrainian literature», that were proposed by the theorist of VAPLITE (The Free Academy of Proletarian Literature) during the literary discussions of 1925-1928. Collectively, these identifications form the phenomenon of «khvylovyzm» in Soviet-times Ukrainian aesthetics.

Key words: history of Ukrainian Aesthetics, ethnorenaisance aesthetics, artistic identifications, Mykola Khvylyovyi, «khvylovyzm».

Володимир Личковах**ЭТНОРЕНЕСАНСНАЯ ЭСТЕТИКА НИКОЛАЯ ХВЫЛЕВОГО:
КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ,
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ИСКУССТВЕ**

Рассматриваются мировоззренческие и этнокультурные особенности эстетической мысли Н. Хвильевого как основоположника «этноренессансной эстетики». Анализируется ряд художественных идентификаций «новой украинской литературы», предложенных теоретиком ВАПЛІТЕ во время литературных дискуссий 1925–1928 гг., которые в совокупности составляют феномен «хвильевизма» в истории украинской эстетики советского периода.

Ключевые слова: история украинской эстетики, этноренессансная эстетика, художественные идентификации, Николай Хвильевой, «хвильевизм».

Періоду офіційного декретування й утвердження ідеології та естетики соцреалізму передували бурхливі, теоретично насичені літературно-мистецькі дискусії й шукання 1920-х років. Крайнім позиціям «Пролеткульту» в Україні (1918–1924 рр.) і «провінційним» традиціям українського етнографічного реалізму митці, теоретики та ідеологи модерного мистецтва протиставили пошуки нових естетичних засад художньої творчості, які б відповідали революційній, культуротворчій та етнокультурній ситуації «більшовицької українізації». Мабуть, найбільшій уваги теоретичному обґрунтуванню цих пошуків приділив Микола Хвильовий (1893–1933), естетика якого і досі дискусійна.

Естетичні погляди і позиції М. Хвильового висвітлюються у працях П. Голубенка, М. Жулинського, Є. Маланюка, В. Панченка, В. Плюща, Я. Поліщука, Ю. Шереха, В. Шейка і В. Левіної. Попри різні інтерпретації й оцінки «хвильовизму», майже всі автори погоджуються в одному – революційно-романтичний «літ Ікара» (Ю. Шерех) був перерваний сталінським «сонцем» пекучого тоталітаризму, який розплавив нижній віск поезії національного духу, культурної душі інтелігентного українства.

Водночас революція у сфері національного духу, культури пов'язувалася ним із соціальною революцією, з переходом від просвітництва до марксизму, від дрібнобуржуазної свідомості до інтелігентності українізованого пролетаріату, що орієнтується на «психологічну Європу».

Як літератор і (сам про себе) «трохи політик», М. Хвильовий був комуністом-романтиком із національним ухилом. В естетиці письменника-революціонера це виявилось через інспірацію ідеологічно-мистецтвознавчої дискусії щодо майбутньої долі української літератури, її світоглядно-естетичних та організаційних установ.

Мета статті – довести, що хоч які б «ліві», «більшовицькі», «пролетарські» позиції не пропонував фундатор й ідеолог ВАПЛІТЕ (Вільної академії пролетарської літератури) у своїх чотирьох циклових памфлетах («Камо грядеши?», «Думки проти течії», «Апологети писаризму», «Україна чи Малоросія?»), всі вони свідчать, що М. Хвильовий був *теоретиком українського Ренесансу*, або *естетики етноренесансу*. Для нас М. Хвильовий – символ естетичних шукань на шляху від модернізму до нового, «пролетарського» мистецтва, адже народження «соціалістичного реалізму» так чи так позначено духом авангардизму (Б. Гройс).

Естетичні погляди М. Хвильового ґрунтуються на марксизмі, сприйнятому через праці Г. В. Плеханова про мистецтво. У полеміці з «плужанським» ідеологом С. Пилипенком критик його «масовізму» часто спирається на естетичні ідеї першого російського марксиста, беручи з нього навіть епіграф до розділу «Що ж таке мистецтво?» в «Апологетах писаризму» [2]. Критикуючи вульгарно-марксистське положення, що мистецтво – це насамперед ідеологія, український теоретик ВАПЛІТЕ стверджує: «Мистецтво мусить служити революційному класу, але не як «класу для класу», а як «класу для людства»» [2, с. 310]. Відтак естетичні ідеї модернізму М. Хвильового пов'язані з вищими гуманістичними цінностями, які виявляються через революційне оновлення суспільства й культури.

Мабуть, тому не випадково, що чи не головною естетичною категорією у публіцистичних і літературознавчих текстах українського марксистського неоромантика є *поняття «героїчне»*. М. Хвильовий часто пише про «героїчний час», «героїчну епоху», «героїчні будні», «героїчне терпіння» тощо. У цьому відчувається патетика героїчного реалізму, навіяного духом часу і передчуттям майбутнього соціалістичного реалізму, ініційованого горьківським «героїчним індивідуалізмом», не без впливу на раннього Горького ідей Ф. Ніцше, а на Хвильового – ще й Д. Донцова. Крім того, авторитет останнього як «найрозумнішого і найпоследовнішого з українських фашистів» [2, с. 297] (написано М. Хвильовим у 1926 р.) стало однією з причин того, що пізніше «хвильовизм» ототожнювався з націоналізмом і фашизмом [4, с. 93]. З іншого боку, патетична героїка романтичних ідеалів пролетарської літератури давала підстави для пропозицій назвати новий стиль радянського мистецтва «героїчним реалізмом» (А. Луначарський, О. Толстой).

«Пролетарський» пафос нової української літератури був переважно спрямований М. Хвильовим у дискусіях 1925–1928 рр. проти т. зв. «писаризму» – «рідного брата дрібної буржуазії», «бруньки від масовізму», «що його виховують писарі від мистецтва» [2, с. 355]. Про це сьогодні мало пишуть, але естетика головного ідеолога ВАПЛІТЕ є непримиренною щодо «куркулізму» в художній творчості, тобто «куркулячого цинізму», що породжує селянський масовізм. У сутичці двох соціальних сил в Україні періоду НЕПу М. Хвильовий вбачає сховані політичні процеси, що породжують «куркульні ідеологічні впливи» з боку «просвітительства» позадницького типу, з ідеології якого живиться куркуль в антитезі до психологічної Європи [2, с. 313].

«Хвильовизм», відтак, виступає не проти народництва як такого і не проти етнографічних традицій української літератури, а проти новітнього графоманства, «писаризму», що народжується в «дрібнобуржуазній країні, де пролетаріат до того ж не знає своєї мови, де куркуль завжди був господарем становища» [2, с. 324]. Саме малоросійський «куркулізм» є загрозою для «фаустівської» європейської душі, бо є «сатаною із століпінського отруба» [2], який одягається або в «червоний колір», або у «вишивану сорочку із задрипанським світоглядом» (як ідеологи «Плугу»). У результаті це і викликає феномен «малоросійщини», псевдоукраїнського пересічного «Енко» (у Є. Маланюка «енківщини» в полтавсько-подільській Аркадії), що й породжує «масовізм» з його естетикою «вишневих садків» і «карамельної беліберди» [1, с. 332].

На противагу такій псевдоукраїнізації, що означає виховання «розляпаної» хохлацької психіки з її «енком» і «європенком», М. Хвильовий закликає пересісти зі «шкапи масовізму» на «добрі рисаки» культурного ренесансу. Як прибічник нового пролетарського мистецтва, він пропонує створити на базі ВАПЛІТЕ громадський інститут марксистської естетики, виконати два головних культуротворчих завдання:

Дерусифікація робітництва (українізація пролетаріату).

Настанова на пролетарську інтелігенцію як передову частину робітництва з чітким ідеологічним (марксистським) оформленням. Іншими словами, *естетична модель нового мистецтва* ґрунтується у М. Хвильового на *інтеграції марксизму, модернізму та етнокультури*.

«*Дайош Пролетарім!*» означає в естетиці теоретика ВАПЛІТЕ українізацію робітничого класу, його прилучення до етнокультури, мови й ментальності «психологічної Європи». У цьому аспекті «дерусифікація робітництва» спрямовується не стільки проти російської культури, скільки проти «російського міщанства», бо він «сатана з тієї ж бочки, що й наш куркуль», звідки походять «недоумки», «хохли», «малоросейщина». Українізація – «єдиний вихід для пролетаріату заволодіти культурним рухом» [2, с. 343].

«Дайош інтелігенцію!» – це заклик до згуртування навколо Компартії кадрів молодшої української інтелігенції, до повернення їй «загубленої у віках фанатичної віри в прекрасне далеке майбутнє» [2, с. 346, 349]. Причому і тут йдеться про поєднання соціальних і національних ідеалів, коли Хвильовий-письменник втілює комуністичні ідеї «нашої – у віки – революції» у своїй омріяній «Загірній комуні». Отже, інтелігенція виступає у поета «робітничої рани» як суб'єкт культуротворчої діяльності нації, як носій «вітаїзму», якими в Європі були, на думку М. Хвильового, Лютер, Гамлет, Фауст, що заклали її «психологію». В Україні до представників такої інтелігенції речник «розстріляного Відродження» зараховує М. Зерова і всіх неокласиків, що зуміли зберегти дух «академізму» в поєднанні з принципом анархічної конкуренції і чітким ідейно-естетичним оформленням [2, с. 318].

І нарешті, «Дайош свій власний Розум!» означає орієнтацію новітньої української літератури не на російські традиції, пов'язані з пасивно-страждальним «християнським дуалізмом» і теософією, а на т. зв. «Азіатський ренесанс» в Україні, що поєднує ідеї європейського Відродження з бадьорим і радісним греко-римським мистецтвом. Культурний ренесанс в Україні – це кінець «просвітанства», «малоросійщини», «енківщини», «провінційності», поява модерної, мужньої, вольової культури, спрямованої у світле соціальне й національне майбуття.

У зв'язку з цим М. Хвильовий у памфлеті «Україна чи Малоросія?» і висуває концепцію *національного ренесансу в геокультурних і соціопсихологічних координатах* «Європа»–«Росія»–«Азія». Потрібно зауважити, що тут маються на увазі не стільки реальні історико-політичні обшири, скільки ідеальні топографічні одиниці. Під впливом ідей М. Данилевського і О. Шпенглера теоретик нової української літератури шукає її місце в духовно-історичних процесах, у психологічних та естетичних характеристиках самоідентифікації нації та національного духу культури, – української «культурної душі», що має «європейські» витоки й «азіатський» пафос пробудження від сонця на Сході.

Обгрунтовуючи гасло «Геть від Москви!», М. Хвильовий має на увазі не стільки політичний сепаратизм, скільки *естетичну автономію*. У памфлеті «Україна чи Малоросія?» йдеться про спротив «міщанським» традиціям літературної Росії з її «сменовеховським» міщанством, етнографічною балаканиною, літературщиною, декадансом, реакцією, що породжують графоманію 20-х років. У поле критики від «буйної відродженської натури» попадають Гладков, Пільняк, Еренбург, Шкловський, О. Толстой в навіть М. Горький. На думку М. Хвильового, пореволюційна і непманівська Москва стала «центром літературного міщанства», що спирається на «богоискательство», теософію, порнографію, розчарування. Та й велика російська література має в цілому «пасивно-песимістичний» характер (в т. ч. Л. Толстой), пов'язаний з образами «лишніх людей», «мечтателів», «нытиков», з пасивним християнським дуалізмом [3, с. 601]. На питання, чому ми не радимо українським письменникам орієнтуватися на московське мистецтво, теоретик ВАПЛІТЕ відповідає, що російська література, не переживши пафосу капіталістичного будівництва, не змогла утворити «позитивного світовідношення» [3, с. 602]. Тобто російська культурна душа є далекою від «психологічної Європи», а тому відтворює в літературі просвітанство і псевдокласицизм, у ліпшому разі – слов'янофільство і месіанізм. Відтак «розбити московський месіанізм – одкрити семафор для експресу радісної творчості» [3, с. 603].

Отже, українській літературі ідеологічно є ближчою стара західноєвропейська література (від Лесінга, Шиллера, Гете до Бальзака і Золя), культурна душа «психологічної Європи». Говорячи про «Європу» як певний тип культурного чинника в історичному процесі, М. Хвильовий має на увазі *дух активізму* домефістофелівського Фауста, що шукає революційні методи пізнання, мистецтва, творчості, несумісні з духовною смертю як у декадансі, так і просвітанському міщанстві. Це Європа Гете, Лесінга, Гегеля, а не Шпенглера! «Занепад Європи» генерує очікування «сонця» на Сході, смерть Фауста відродить «рапсодії і саги Рамаїни» [3, с. 613].

М. Хвильовий висуває парадоксальне положення, що «психологічну Європу» можна зв'язати зі Сходом. Свою концепцію «азіатського ренесансу» він розбудовує на засадах «теорії циклів» М. Данилевського, О. Шпенглера, але з урахуванням марксистського формаційного підходу, «у плані матеріалістичної каузальності». Використовуючи методологію історичного матеріалізму, український теоретик нової культури, аналізуючи основні історичні типи «культурної душі» суспільно-економічних формацій, доходить до ідеї «азіатського відродження», тісно пов'язаного з більшовизмом [3, с. 615]. Будучи представником національного ренесансу на шляху до соціалізму, М. Хвильовий вважає, що західноєвропейське населення не спроможне «підняти новий, пролетарський культурно-історичний тип світовідношення, бо знаходиться у стані «духовної імпотенції»». Тому «Азія знову виходить на широку історичну дорогу» [3, с. 613]. До речі, і О. Шпенглер, описуючи занепад Європи через розпад «фаустівської душі» культури, передрікає появу нової культурної душі («русько-сибірської») на широких євразійських просторах. Але під «Азією» М. Хвильовий розуміє швидше психологічну категорію, той *соціальний пафос*, що пов'язується з романтикою вітаїзму в мистецтві та літературі.

«Оазою» азіатського ренесансу, на думку теоретика «активного романтизму», є **Україна**. Як євразійська країна, вона є «авангардом» нового культурно-історичного типу. Саме українські лицарі-козаки є предтечею «азіатських конкістадорів», які водночас є і «західниками», що породжує прекрасну поезію

революції в українській музиці слова. Відтак в українському мистецтві починається період «бурі і натиску», а українське культурне відродження перевіряє свої можливості на античній культурі й ренесансі, як то чинять вітчизняні «неокласики». Крім того, «ми вже все маємо – і буйні фарби Петрицького, і конструктивну чіткість Мелера, і прекрасні звуки Вериківського, і незрівнянну поезію Тичини, Рильського і надзвичайного Курбаса, і... і... і...» [3, с. 621].

Показово, що і культурний ренесанс тієї ж Росії пов'язується М. Хвильовим із «атмосферою весни» колись пригноблених народів імперії. Для спільного духовного розквіту необхідна відповідна «культурна атмосфера», яка може скластися «під блакитним небом південно-східної республіки комун» – в Україні. У літературно-мистецькій справі вже існує колективний ідеологічно-пролетарський центр – ВАПЛІТЕ – з його настановою на марксистську естетику. Так, у надрах «хвильовизму» визривала ідея організації радянських соціалістичних письменників, але, на відміну від уніфікаційних канонів соцреалізму, на засадах «анархічної конкуренції», зокрема «здорового суперництва» з російською літературою.

І все ж таки основний пафос естетики М. Хвильового спрямований проти феноменів «енка» та «європенка» в новій українській літературі й мистецтві. Виборюючи позиції національного відродження в умовах єдності українізації та європеїзації, ідеолог й теоретик ВАПЛІТЕ нещадно критикує соціокультурні явища «позадницького типу», зокрема епігонів «просвітництва», яке є антитезою до «психологічної Європи». Колись прогресивне народництво і просвітительство в добу модернізації етнокультури перероджуються в «політику дрібної буржуазії», переносючи «куркульську» психологію в селянський масовізм «Просвіти». З погляду соціокультурної й літературно-образної типології це викликає появу «Енка» («N-ко» у Є. Маланюка) з його псевдонаціональною і квазіукраїнською свідомістю й поведінкою, ментальністю та культурою. У своїй, може, підсвідомій сутності Енка – це зросійщений тип «хохла», «малоросіянина», «провінціала». Незважаючи на свої зовнішні етнографічні атрибути й народницькі уподобання, «енківщина» насправді має маскарадний, оперетковий, загалом, «ігровий» характер. Вона лише демонструє удаване «українство», будучи геть позбавленою автентичного національного духу, мужнього, сильного, романтично-вольового характеру козаків-«конкістадорів», які і є, перш за все, – справжні «західники» [3, с. 679]. Водночас нова українська, пролетарська, література, що ґрунтується на ідеях й ідеалах марксизму, відповідає якраз духові героїчного часу, адже марксизм, на думку М. Хвильового, ніколи не цурався «здорової романтики», хоча і спирається на реальну політику «без сентиментів», а не «народницький сахарин».

Так само і «європенко» – «сагана в бочці». Будучи народженням зросійщеної розляпаної психіки, «європенківщина» постає новомодним соціокультурним і мистецько-літературним явищем, яке теж має псевдо-цивілізаційний характер. Всупереч «фаустівській» культурній душі Європи з її ренесансним оптимізмом і романтичною революційністю, європенко-літератори України позрадницьки наслідують модерний європейський чи московський декаданс, невластиво для української козацької душі відтворюють занепадницький дух песимізму. «Європенківське» наслідування є мавпячим, вторинним, «секондхендним», бо орієнтується не на дантівсько-фаустівські традиції «дійсної» Європи, а на дерев'яно-картонну гігантоманію плужанського анальфabetизму [3, с. 516]. Причому феномен «європенка» характерний як для України, так і Росії. Існуючи і там, і там у формі «московських задрипанок», він виявляється через графоманію псевдочервоної публіцистики, коли «хатянство» еволюціонує в «радянство».

Відтак «енко» і «європенко» доповнюють один одного як два різнокольорових сатани з однієї бочки. В їхній естетиці жалюгідного епігонства М. Хвильовий побачив ідейне об'єднання «безсмертного куркуля» і міського міщанства, тобто масовізму і «липового оптимізму». Цим естетичним девіаціям теоретик ВАПЛІТЕ протиставляє проект синтезу європейського активізму і східного відродження, що тісно зв'язано з українським «більшовизмом» у мистецтві та літературі. Спираючись на ідеї соціалізму в естетиці (від Ф. Меринга до Г. Плеханова) він бачить майбутнє українського мистецтва і літератури у служінні революційному класу як «класу для людства».

Микола Хвильовий – фундатор етноренесансної естетики в Україні. З погляду її мистецьких ідентифікацій для художнього творення героїчної епохи, тут необхідна *романтика вітаїзму* – активно-творча одухотворено-відроджувальна форма мистецького світовідчуття [4, с. 112]. У своїй революційно-романтичній суті така характеристика нової художньої стилістики естетично пророкує появу нового методу і стилю соціалістичного реалізму, а в наші дні – відродження етнокультури, бурхливого розвитку української естетики етнонаціонального ренесансу на засадах відповідних ідентифікацій у мистецтві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жулинський М. Слово і доля: Микола Хвильовий / Микола Жулинський. – К., 2006. – С. 329–336.
2. Хвильовий М. Апологети писаризму (ДО проблеми культурної революції) // Микола Хвильовий. Синій листопад: Повісті. Оповідання. Новели. – К., 1993. – С. 297–356.
3. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? / М. Хвильовий // Микола Хвильовий. Твори у 2-х т. – Том. 2. – К., 1990. – С. 576–621.
4. Шейко В. Філософія української національної ідеї та Микола Хвильовий: історико-культурологічний аспект / В. Шейко, В. Левіна. – К., 2010. – 204 с.